

Kovačić se u književnosti javio u doba kad su društveni sukobi u Hrvatskoj već bili posve jasno oertani. Seljaštvo, koje se kmetstva oslobođilo 1848, ukazom odozgo, nije tu promjenu dočekalo pripravno. Odmah je započeo proces mrvljenja ionako već sitnih seljačkih posjeda, proces koji je već Šenoa načeo u svojim pripovijetkama (dovoljno je pročitati *Baruna Ivicu*). Ante Kovačić odražava još jedan krupan potres koji je pogodio hrvatsko seljaštvo: veliku agrarnu krizu iz 1873 (krizu koja je, zapravo, imala širi, europski karakter) i njezine posljedice: sve bržu proletarizaciju malog seljaka i njegovo bježanje u grad koji još nema industrije pa ne može primiti višak radne snage sa sela; to će konačno dovesti do ekonomske emigracije u daleke, prekomorske krajeve. Zato je Kovačić bio svjestan odnosa seljak-gospodin, i prikazivao ga otvoreno, u njegovoj klasnoj oštrini, sasvim drugačije od Šenoe, koji je, iz nacionalnih pobuda, pokušavao zanemariti već razbuku talu klasnu borbu. Šenoa još misli da je primirje među klasama moguća je, posve jasno, na strani seljaka. Stoga se on i raduje, na kraju svoga prvog romana *Baruničina ljubav*: »Lijepo i mило moje Zagorje! Opet dišem slobodnim, razdraganim duhom u tvojim vinorodnim brdinama. Vlastelinski dvorovi sve su rjeđi i rjeđi na tvojim brdinama; gospodske djece ponestaje da se voziču ljenčariti u velike gradove i učiti kako treba postati odmetnikom svoje domovine!« U času kad to piše (1877) Kovačić je još mlad student, iskreno zadojen pravaškim radikalizmom; on vjeruje da će seljački sinovi, još u tijeku njegove generacije, uspjeti da narodno kormilo preuzmu u svoje ruke. No upravo u doba kad Kovačić najviše stvara, dolazi do sudbonosne promjene na banskoj stolici: hrvatskim banom postaje mađarski feudalac Dragutin grof Khuen-Héderváry, koji vlada punih dvadeset godina (1833—1903). Nepopustljivi i pošteni književnici morali su stradati, kao Kovačić, ili seliti iz Hrvatske, kao Kranjčević.

Kovačić se rodio 6. lipnja 1854. u Oplazniku iznad Sutle, u Hrvatskom zagorju, na samoj granici prema Sloveniji. U osnovnu školu išao je u obližnjem selu Mariji Gorici. Otac mu je bio siromašan seljak, vincilir na imanju baruna Raucha, pa nije mogao sina slati u više škole. No kako je mali Ante bio izrazito bistro dijete, seoski župnik, a kasnije zagrebački kanonik, Tomo Gajdek pribavio mu je stan i hranu u Zagrebu. Kao gimnazijalac zlopatio se Kovačić poput mnoge tadaš-

POVIJEST
HRVATSKE
KNJIŽEVNOSTI

LIBER

1910

Kovačić se u književnosti javio u doba kad su društveni sukobi u Hrvatskoj već bili posve jasno oertani. Seljaštvo, koje se kmetstva oslobodilo 1848, ukazom odozgo, nije tu promjenu dočekalo pripravno. Odmah je započeo proces mrvljenja ionako već sitnih seljačkih posjeda, proces koji je već Šenoa načeo u svojim pripovijetkama (dovoljno je pročitati *Baruna Ivicu*). Ante Kovačić odražava još jedan krupan portres koji je pogodio hrvatsko seljaštvo: veliku agrarnu krizu iz 1873 (krizu koja je, zapravo, imala širi, europski karakter) i njezine posljedice: sve bržu proletarizaciju malog seljaka i njegovo bježanje u grad koji još nema industrije pa ne može primiti višak radne snage sa sela; to će konačno dovesti do ekonomske emigracije u daleke, prekomorske krajeve. Zato je Kovačić bio svjestan odnosa seljak-gospodin, i prikazivao ga otvoreno, u njegovoj klasnoj oštrini, sasvim drugačije od Šenoa, koji je, iz nacionalnih pobuda, pokušavao zanemariti već razbuktalu klasnu borbu. Šenoa još misli da je primirje među klasama moguće u ime višeg, nacionalnog ideala; Kovačić vidi da je to nemoguće pa je, posve jasno, na strani seljaka. Stoga se on i raduje, na kraju svoga prvog romana *Baruničina ljubav*: »Lijepo i milo moje Zagorje! Opet dišem slobodnim, razdraganim duhom u tvojim vinorodnim brdinama. Vlastelinski dvorovi sve su rjeđi i rjeđi na tvojim brdinama; gošpodske djece ponestaje da se voziču ljenčariti u velike gradove i učiti kako treba postati odmetnikom svoje domovine!« U času kad to piše (1877) Kovačić je još mlad student, iskreno zadojen pravaškim radikalizmom; on vjeruje da će seljački sinovi, još u tijeku njegove generacije, uspjeti da narodno kormilo preuzmu u svoje ruke. No upravo u doba kad Kovačić najviše stvara, dolazi do sudbonosne promjene na banskoj stolici: hrvatskim banom postaje mađarski feudalac Dragutin grof Khuen-Héderváry, koji vlada punih dvadeset godina (1833—1903). Nepopustljivi i pošteni književnici morali su stradati, kao Kovačić, ili seliti iz Hrvatske, kao Kranjčević.

Kovačić se rodio 6. lipnja 1854. u Oplazniku iznad Sutle, u Hrvatskom zagorju, na samoj granici prema Sloveniji. U osnovnu školu išao je u obližnjem selu Mariji Gorici. Otac mu je bio siromašan seljak, vincilir na imanju baruna Raucha, pa nije mogao sina slati u više škole. No kako je mali Ante bio izrazito bistro dijete, seoski župnik, a kasnije zagrebački kanonik, Tomo Gajdek pribavio mu je stan i hranu u Zagrebu. Kao gimnazijalac zlopatio se Kovačić poput mnoge tadaš-

nje nadarene a siromašne djece; po nuždi je stupio u sjemenište (»crnu školu«, kako se tada govorilo), ali je poslije mature izišao iz njega i upisao se na pravni fakultet koji je završio boreći se s najtežim materijalnim neprilikama. Siromašno ali smireno i sretno djetinjstvo, s jedne strane, a neuredno i teško školovanje, s druge, ostavili su dubok

Ante Kovačić

trag u Kovačiću. To se naročito ogleda u njegovu romanu *U registraturi* koji ima i autobiografski karakter. Kovačić se oženio mlad, odmah poslije završenih studija. Imao je šestero djece (posljednji njegov sin, Krešimir, također književnik, rodio se nakon očeve smrti), i nije se

nikad mogao osloboditi neimaštine. Uza sve to dospio je doktorirati i napisati velik broj pjesama, proznih i polemičkih djela, među kojima se posebnom snagom, zahvatom građe i oštrinom kritike društva ističe *U registraturi*, najznamenitiji hrvatski roman XIX. stoljeća. Slomljen životnom borbom i nerazumijevanjem okoline završio je Kovačić tragično, u ludnici, 10. prosinca 1889.

Fiškal. ~~Fiškal.~~

I. Crvene ptice.

~~Fiškal~~ ^{Fiškal} pripovjeda o stari, trosmu pismenu kuću. Priznala se je u duljini svojih četvrti, set kvadrata. Stajala je u sredini glavne ulice grada Krapine, tamo ispod stare kule Leka, Leha i Meka, žuto bojadisanca od kake je Krapineci puni. To je jako mnogo, pošto se može sa svom sigurnošću komplementirati Krapincem, da imadu vrlo dobru pamet. Stariji gradjani, s kojih se nemogu doznati, da u svako doba bivaš, razbijeno i razborito nesu, da, mogli bi svakako sudariti u skladu, da je ta kuća gradjana, ako i ne na isti dan, kojega se sada u podzemal Kraljevski grad Leka, Leha i Meka

Faksimil početka *Fiškala*

Upravo zbog bujne, neobuzdane naravi Kovačićeve nalazimo u njegovim djelima čudan splet realizma i fantastike. Realizma ima i u romanu *Fiškal* (1882), u kojemu autor daje prilično jednostranu ali snažnu kritiku hrvatskoga društva u doba ilirizma. Realizma ima i u nedovršenom, na silu prekinutom satiričkom romanu *Među žabari* (1886); čak i odviše, tako da postaje puka dokumentarnost. Međutim, sve vrline i mane Kovačićeva talenta stekle su se upravo u njegovu

najboljem djelu, u romanu *U registraturi*. Čitava Hrvatska prikazana je tu kao neka vrsta ustajalog registratorskog ureda, sve polemike u njemu jalovi su razgovori prašnjavih spisa, a sudbina poštenog i nardarenog ali siromašnog seoskog mladića prikazana je u liku registratora Ivica Kičmanovića.

Rijedak je primjer pisca kao što je Kovačić, pisca kojemu sva ostala, relativno brojna djela, služe samo kao priprava za glavno, pisca koji se neprestano razvija a pun zamah doživljava upravo na temi do koje mu je najviše stalo. Jer sve što je Kovačić pisao prije *Registrature* ne odvaja se umnogome od uobičajene feljtonističko-romantične literature njegova vremena. Mnogo ljubavi i stradanja, zanosa i otrova, nevjerojatnih zapleta i isto takvih raspleta, izrazit smisao za komiku, upravo za karikaturu, to su glavne osobine Kovačićeve prije njegova velikog društvenog romana *U registraturi*.

Ima pisaca koji razvijaju teme, ima ih koji razvijaju tehniku. Prvi svakim novim djelom obogaćuju prostore svoga svijeta i povećavaju broj svojih likova; drugi ostaju vjerni jednoj određenoj viziji života, svakim se novim djelom sve više uvjeravaju da je ona točna i nastoje da je što potpunije prikažu. Ako Šenoa pripada prvima, Kovačić se nalazi među drugima. Nekoliko upornih, nepopustljivih konstanti susrećemo u svakom njegovu djelu, i u desetak godina, koliko je trajalo njegovo prozno stvaranje, od mladenačke, nevješte, dobrim dijelom po lektiri napisane pripovijesti-romana *Baruničina ljubav*, do remek-djela, romana *U registraturi*, Kovačić je ostao vjeran svojoj viziji ljubavi, sna o sreći, ali u isto vrijeme i o njezinoj neostvarivosti i nedostiživosti; o fatalnoj ženi koja — poput mitske Meduze — što sagleda okameni, smota, upropasti, pa više i nije žena nego fatum, kob, udes, Nemeza klasičke tragedije. Napominjemo odmah da je klasička intonacija tih riječi na mjestu. Ta se zlokobna Erinija, Sofija-Elvira-Laura, razvihorila po čitavu djelu Kovačićevu i postala njegovom osnovnom silom pokretnicom, pa je prilikom raspleta njegovih romana (a i nekih pripovijesti) pozornica puna lešina. Dovoljno je sjetiti se završetka pretežne većine Kovačićevih djela. U *Miljenci* (1876), prvoj pripovijesti Kovačićevoj, pogiba glavna junakinja, zatim Jovan i Marko. U *Baruničinoj ljubavi* (1877) ubija se Pavao Lanosović, Sofija Grefštein diže ruku na sebe. U *Ladanjskoj sekti* (1880) utapa se Sofija Brančeva, otac i majka joj smrzavaju se u snježnoj pustinji. U *Fiškalu* (1882) Podgorski poludi, mala Jelena otrovana je, Laca trune naočigled čitalaca, Karolina umire. U *registraturi* umiru, manje-više tragično, svi: Laura, Ivica, Anica, Jožica Zgubidan, majka Ivičina, »kano-

nik«, »duga Kata«, Miha, Ferkonja, Mecena, providnik, Mate Zorković, vila Dorica, ciganin Mikula, crni Jakov... S druge strane svaka će, makar i najpovršnija analiza stila Kovačićeva pokazati koliko on duguje klasičkoj kulturi i klasičkom izrazu.

No, upravo kompozicija Kovačićevih romana, što dalje, to jasnije, pokazuje kako je stvaralac sve više potpadao pod dojam vlastite vizije svijeta, kako on građu koju je obrađivao, pojave koje je odražavao, nije uspio shvatiti i shvaćanju ih podrediti, nego ih onako kaotične predavao jedinoj sili koja kaosom ravna — fatumu. A upravo taj izraz, kaotičnost, vrlo se često upotrebljavao u kritici o Kovačiću. Već je prvi njegov ozbiljni kritičar (— i protivnik; sam je Kovačić taj sukob izazvao!), August Šenoa, govoreći o *Metamorfozi*, pošto je godinu dana prije toga u »Vijencu« objavio Kovačićev roman *Baruničina ljubav*, napisao ove odista proročke riječi: »Antun Kovačić uvrsti [...] *Metamorfozu*, odugu, fantastičnu pjesmu koje uistinu ne bismo mogli pravo definirati. U Kovačića ima vanredno silna i bujna fantazija, puna plastične sile, ali on često puta nije jak zauzdati je prema zakonima estetike, fantazija ga zavlaci poskočice, plodovi mu postaju nejasni, slike mu se navalice gomilaju, a iz svega izlazi brzo mijenjajući se kaleidoskop, gdje pjesnička idealnost klone više puta u krupnu materijalnost. Te mane ima i njegova ditirambička *Metamorfoza*. Na strani 23. opisuje npr. alegoričku sliku Galateje i pridaje joj silu kojekakvih predivljih, prevelikih prisposoba. Ljubav je tu prematerijalno opisana. Kovačić mora svoju fantaziju pročistiti.« I da bilješka izrijekom ne spominje natpis djela, čovjek bi gotovo pomislio da Šenoa sudi i o najvećem djelu Kovačićevu, o romanu *U registraturi*. Koliko su te riječi točne, najbolje se vidi iz jednoga dirljivog autobiografskog odlomka Kovačićeva koji je nastao u vrijeme *Registrature*: »U svom bujnom mladenačkom životu, gdje tisneš prve svoje misli u svijet zaogrnut obličjem slova, možda nezrele, možda pljevu, ali je to poteklo iz soptećeg vulkana, kano prva struja žarke glave...« Zapravo se Kovačić tijekom cijeloga književnoga rada nosio sa dvije glavne osobine u sebi: s neobičnim, upravo gorčinom prožetim smislom za zbiljnost, i s tom silnom, vulkaničnom fantazijom kojom je nastojao zbiljnost prevladati, osmisliti, proniknuti. Bila je u njemu još jedna osobina, najtopliji lirizam senzibilne duše, ali od nje kao da je Kovačić — opečen i razočaranjem nepovjerljiv — zazirao.

Preotela je maha mašta koja se više nije dala ukrotiti, pa se upravo na njega može primijeniti upozorenje što ga je već zreli Stendhal upravio sam sebi: »Potrebno je da u umjetničkom stvaranju mašta

prihvati željezne zakone realnosti.« Uostalom, već je Jakša Čedomil, inače pouzdan kritičar, u svojoj za ono doba gotovo opasnoj kritici romana *U registraturi* — govoreći o tom nedostatku osjećaja mjere kod Kovačića — napisao i ove riječi: »Mislim da je uzrok tomu pišće-

1880. Jakša Čedomil Kamen: j.ka'le
~~1880. Jakša Čedomil Kamen:~~
 To je više nego gubavost,
 ni to je ni medel, medel!
 Zanim se bratuh kurbura,
 bratuh kurbura sve z imukom...

II. Registraturi

Trojica nit' ni bosno sunce,
 slabo nje, budjavije grije,
 narodnjikom vedj gorčije smije.
 Ruklida zidje, a mjesec izidje,
 da pozemije ~~narodnjikom~~ ~~bratuh~~ narodnjikom bratuh.
 Nud, se našo, kako li se vere
 u raqone Zuckanjstoke vlaku,
 ter se krade k onoj vreljoj Pešti,
 ta se valjda s kimegodj ukliješti.
 Sada greda a sada protivu,
 nešta jmaš, sud ne jmaš vira,
 ne št, noš, čmber svak kidiše.
 Skupo trže praktikum si glaven;
 niš je albu, niš je postaćena.
 Skupje trže bratuhim bratuh;

Faksimil Kovačićeva rukopisa *Sveti Babe Čengiđkinje*, 1880.

Faksimil *Babe Čengiđkinje*

va mašta. Gdje ona vlada, ona sve upija u se. Ne da očima da pravo vide, niti razboru da pravo rasudi. Ona stvara neka nova ćutila, neki novi krivi razbor koji više ne prosuđuje realnost po samoj realnosti, već po svojoj mutnoj i nejasnoj slici.« A istina je, međutim, samo to

da se djelo mora ocjenjivati po kriteriju, po shvaćanju realnosti što ga ono samo stvara, pa tek onda tu cjelovitu viziju pjesnikovu možemo, i moramo, suprotstaviti objektivnoj realnosti iz koje je djelo nastalo. No, Čedomil sam otkriva razloge svoje kritike, on i nije toliko zabrinut za Kovačićev roman koliko za red i realnost onih koji u taj čas ravnaju njegovim perom. Njega smeta taj pesimistički stav Kovačićev, ta posvemašnja odsutnost Boga u romanu: »Ovo čuvstvo, pesimističko do skrajnosti, provijava životom mnogih osoba Kovačićeva romana.« I dalje: »Nema dakle na ovom svijetu nego neki kobni red slučajnih egzistencija koje dolaze jedna za drugom, kao val za valom u groznoj bijesnoj noći za koju nikad neće svanuti zora? . . . Ove osobe nikad ne misle na Boga.«

Valja se upravo diviti Čedomilu kako je izvanredno uspjelom slikom pogodio osnovnu intonaciju Kovačićevih djela a prije svega *Registrature*. Odista, iz te mrkne noći Kovačić nije vidio nikakve zore. I nije nam čudno što je nije vidio Gjalski, koji je godinu dana prije toga — razočaran — napisao svoj veliki društveni roman *U noći*, u kojem je najoštrijoj kritici podvrgao upravo onu stranku i ideale kojima se zanosio Kovačić. Ali je mnogo čudnije što Kovačić, pravaš, nije ni u jednom djelu svom zastupao pravaška rješenja (iako ih je pogdje zavio u alegorije), kao da ni sam nije vjerovao u njihovu snagu, kao da je i sam osjećao da pravaških rješenja nema, odnosno, ako ih ima, da nisu dovoljna . . . Stoga je Čedomil imao pravo: život se, teški, mučni život (a Kovačić je znao samo za težak život), ukazivao pjesniku kao niz samostalnih, nepovezanih svjetova i pojedinaca; svi mi hitamo, ne znamo kamo, pod mutnim, mračnim nebom nad kojim se jate stravični oblaci i lome se gromovi; sjedinjuje nas jedino kobna sudbina, zajednički usud: osuda!

Značajna je činjenica da ćemo u cijelom djelu Kovačićevu uzalud tražiti Boga; a kako je Kovačić bio religiozan, taj je njegov pesimizam još zanimljiviji, još neočekivaniji. Religioznu piscu ni list sa stambla ne pada a da to nije predodređeno promislom božjim. Čitav taj Kovačićev svijet, u kojemu nema pozitivna lika, ne samo što ne zna za Boga nego nije Bogom upravljani; a to najviše začuđuje. Na pola puta između religioznog vjerovanja i poznavanja zakona društvenog razvitka, Kovačić-seljak vidi sve crno. Odviše je realist da bi se pustio ufanju i molitvi, no još uvijek premalo realist da bi u društvu otkrio snagu koja će to rješenje najaviti; vidi jad, a ne razumije ga. Tek, njegovo je nebo prazno, nad njim se, kad god prijeti da će se

desiti neki zločin, viju tamni, tmasti oblaci grijeha. Što onda Kovačiću ostaje nego uvjerenje da svijetom ravna kob, udes, Laura?

I ako već valja tražiti proturječja u umjetnosti Kovačićevoj, onda prije svega moramo napomenuti da je Kovačić bio religiozan a da kao umjetnik nije vjerovao u Boga; da je bio pravaš a da kao umjetnik nije vjerovao u pravaška rješenja; da je bio bolesno strastven a da je kao umjetnik erotici podmetao najneugodnije uloge... Sve je to najpunije došlo do izražaja u romanu *U registraturi*, kad je Kovačić već bio doživio sva svoja javna i privatna razočaranja i stupio na prag ludila. *Est aliquid in cerebro*, našao je zapisano u Kovačićevim zabilješkama jedan od prvih kritičara njegovih, Ivan Krnic, i uz tu zlobnu slutnju ovaj hamletovski hrvatski prijevod: »Nešto je bolno u moždanih.« Pošto je u cijelom nizu svojih djela više ili manje otvoreno izrazio slutnju o tragičnom udesu koji će ga pogoditi, Kovačić je i umro u ludnici, smrću koja na žalost, u hrvatskoj književnosti, nije nimalo usamljena. Odraz te borbe, tog rvanja s prilikama i neprilikama i neprijateljima, osobnim i narodnim, realnima i fiktivnima, jest raspoloženje što ga je Krleža u svom eseju o Kranjčeviću nazvao laurizmom. I odista, kad bismo htjeli govoriti o karakteru Kovačićeve umjetnosti, morali bismo prije svega raščistiti odnos između laurizma i realizma Kovačićeva. Obje su te težnje uvijek, i istodobno, prisutne u njegovu stvaranju. Drugim je piscima hrvatskim njegova vremena ta antinomija glasila: romantizam — realizam; takav je i Kovačićev glavni uzor, Šenoa, takav je Kovačić, takav je Gjalski, takvi su i mnogi drugi. No, svima je njima erotika, na primjer, bila samo jedna od komponenata stvaranja. Kovačić je, međutim, bio strastven, neobuzdan, vatren, gotovo razbludan, on sreću nije mogao zamisliti bez topline ženskog zagrljaja, pa njegova pisma zaručnici nisu obične tirade zaljubljena mlâca, nego iskrena ispovijed pretjerane senzibiliteta. Preusko mu je bilo u kleničkoj halji, pretijesno u zidinama seminarskim. Njegova je muza bila žena, njegova je Hrvatska bila žena — »*la belle dame sans mercy*«. Dovoljno je usporediti što piše barunica Sofija Grefštein ljubavniku, grofu Juliju Krčeliću: »Ja sam prokleta, to mi ori na dnu duše, a ti si mi nekom prodirućom vatrom drhtavim glasom, pak buktećim plamom povikao: To je devetnaesti vijek...« I dalje: »Oh, zagrlila bih te vječno; — otrovala bih te, al za jednu samo sekundu, da te tim žešće uzmognem grliti!« Otada unaprijed, koliko vatre, koliko otrova, koliko zlokobnosti u ženama Kovačićevim!

U širem, najširem smislu, Kovačićev roman *U registraturi* nije samo historijat školovanja i propadanja jednoga darovitog seoskog

djeteta; on je mnogo više, po mnogim detaljima i zahvatima on je zapravo slika, realistička slika rađanja moderne hrvatske inteligencije. No u romanu ima toliko fantastičnih, toliko upravo nevjerojatnih pojedinosti da je on zapravo neka vrsta legende. Tako je sva Laura tamna: i njezino podrijetlo, njezino djetinjstvo, i njezin život i smrt. Bilo je to Kovačiću potrebno da što lakše oko jednog jedinog lika okupi svoju golemu fresku u kojoj se naporedo kreću realizam, naturalizam i romantizam, fantastika, legenda i realnost, humor i pesimizam, zanos i očaj. Po tome je Kovačić, u odnosu na Šenou, naredna etapa hrvatskoga narodnog života. Šenoina je vizija hrvatstva skladna i jasna, izražena u nizu proznih i pjesničkih djela, a mogla bi se sažeti u optimističku maksimu »budi svoj!«, odnosno u štrosmajerovski ideal »prosvjetom k slobodi!«. Kovačićeva je analiza starčevićanski porazna. Inteligencija koja se rađa (a Kovačić je, to valja imati na umu, roman pisao poluautobiografski!) ne može biti svoja. Dovoljno se sjetiti školovanja Ivica Kičmanovića, čitava njegova života, životnog neuspjeha i tragične smrti. Isto dokazuje kumordinar Žorž, jedna od najvećih figura hrvatske književnosti XIX. stoljeća, i magistralan lik blesavog pripuza i čankoliza, »pojete« Rudimira Bombardirovića Šajkovskog (koji se zapravo zove Imbrica Špiček iz Volovšćine), pa nakazna pojava Mecene: — sve to očito govori što je Kovačić nalazio u suvremenom hrvatskom društvu. To je, ujedno, i skeptična starčevićanska ocjena uvjerenja da se prosvjetom može doći do slobode; jer, eto do čega je došao bistri seoski dječak Ivica Kičmanović! Pa i poročna Laura tragična je figura, ispunjena čežnjom za pravom ljubavi, koja bi je podigla i očistila; ali je i ona sama svoj fatum.

Roman *U registraturi* zamišljen je kao dnevnik glavnog junaka, Ivica Kičmanovića, ali tako da se, u bučnom razgovoru pojedinih spisara i registara u registraturi, i sam dnevnik »ispovijeda«. Pri kraju romana to »ispovijedanje« prestaje, pripovjedač romana (pisac, odnosno takozvana »sveznajuća treća osoba«) iznosi posljednje događaje iz života glavnog junaka.

Građa romana podijeljena je na tri dijela, na tri glavne »teme«. U prvom dijelu opisano je djetinjstvo glavnog junaka, njegov odlazak u grad, susret s Laurom i izgon iz Mecenina doma. U drugom Ivičin povratak na selo, prilike na selu, dolazak Laure i ponovan povratak Ivica u grad. U trećem je vremenski raspon širi, svijet prikazan u romanu nekako je razbijen, junaci više nisu tako povezani kao nekad, Laura postaje hajdučica, poziva Ivicu da pođe s njom u svijet, a kad

je on odbije, ona ubija sve njegovo pa na kraju strada i sama: Ivičin život upropašten je, on postaje čudak; samac bez igdje ikoga, poludi i ubija se.

Piščeva vizija svijeta ne iscrpljuje se samo događajima koji se tiču izravno glavnog junaka nego i u majstorskim portretima takozvanih sporednih likova. Da bi objasnio njihovo djelovanje, Kovačić svoje likove prati od samog početka, daje njihove biografije, bogato motivirane socijalnim prilikama i odnosima. Takav je Ivica Kičmanović, takva je Laura, takav je Mecena, takav je Miha, takav je Ferkonja. Likovi su, doduše, crno-bijeli, ali su zbivanja zbiljska. U Šenoa bila je to daleka prošlost, a za zlodjela — npr. u *Seljačkoj buni* — krivi su strani feudalci. U Kovačićevim djelima nema opravdanja za feodalce, Kovačiću nije nimalo stalo jesu li oni »naši« ili tuđi. Kovačić u društvenoj kritici nastavlja tamo gdje Šenoa prestaje, preuzima od njega romantičnost zapleta, ali je ispunjava svojim pučkim, demokratskim klasnim protestom.

Druga je komponenta romana već toliko isticana fantastika koja ima dva smisla, obadva lako uočljiva na Lauri. Njezino djetinjstvo ima karakter bajke, njezina ljubav s Ivicom također, ali se i ona, i čitav njezin slučaj, pretvaraju u tragičnu baladu; ona je udes sebi i drugima, ona je udes čitavoj knjizi. U njezinu liku nesmetano je provaula eruptivna Kovačićeva narav, Laura je personifikacija neprijateljske sile koja ravna životima Kovačićevih junaka; ne sagledajući zakone društvenog razvitka autor smisao zbivanja transponira u tu zlokobnu ženu.

Kumordinar Žorž čitavom svojom pojavom obilježava nov lik u hrvatskom društvu; to je tip siromašnog seljaka koji se pretvara u gradskog služaka: prava pokondirena tikva. Gavan Medonić i njegov zet Miha prikazuju rast kapitalizma na selu i razvitak trgovine, Ferkonja zametak opasnih velegradskih probisvijeta, itd. Uopće, svaki lik romana, bez obzira na fantastiku, ima i realističko opravdanje. U svoje vrijeme bio je to neobično smion društveno-kritički i književno-tehnički zahvat u hrvatski život.

Realizam i opravdanje te sumornosti valja tražiti u činjenici da je Kovačić osebnim ali sugestivnim sredstvima prikazao društvene promjene u Hrvatskoj, posljedice velike agrarne krize iz 1873, stvaranje sitnoga kapitalizma na selu, raslojavanje seljaka, školovanje seoske djece, ukratko svu onu ogorčenu klasnu borbu koja je zahvatila mlado hrvatsko društvo tamo još od oslobođenja kmetova, od 1848. Nepoznavanje zakona društvenog razvitka i dovodi do toga da

je Kovačić, iako pravaški kritičan i radikaln, ipak zbunjen pred proturječnim pojavama svoga vremena. Velike društvene promjene, koje je čak i na sebi mogao pratiti, nadilazile su njegovu naobrazbu. Zato se i moglo dogoditi da Kovačić s jedne strane bude izrazit, polemizirajući protiv socijalističkih ideja. Naslijedivši od starčevićanstva nepovjerenost prema njemačkoj kulturi, Kovačić taj stav pooštrava i prihvaćanjem starčevićanskog protuaustrijanstva. Tako je Kovačić, s mnogim pripadnicima svoje generacije, socijalizam shvatio isključivo kao njemačku, dakle po hrvatsko društvo opasnu ideju. Korijen tog stava nalazimo već u razgovoru koji se vodi u *Ljubljanskoj katastrofi* između *nobilisa de lauro* i pripovjedača, što se još dosljednije konkretizira u *Ladanjskoj sekti*. No i u njoj se vidi toliko karakteristična smjesa Kovačićeva realizma i romantizma koja ne priječi da Tomaša Branca i njegovu kćerku Sofiju priznamo kao dva topla lika Kovačićeva. Upravo zato možemo reći da Kovačić u slikanju društva nije dobro vidio uzroke (otuda njegova konačna koncepcija Laure, zapravo fatuma), ali je sugestivno slikao posljedice, žrtve društvenih sukoba. Time je Kovačić, iako zaobilazno, došao do prikazivanja konkretnog, stvarnog, historijskog čovjeka kakva je oko sebe vidio, čovjeka koji nije ni sasvim dobar ni sasvim zao. U jednom pretežu jedne osobine, u drugome druge; samo je Mecena do kraja pokvaren i nepotreban, gnusni parazit i grešnik, uzročnik tolikih zala.

Posve je prirodno što klerikalni krugovi u Zagrebu nisu mogli dopustiti mirno objavljivanje toga neugodnog romana u najvažnijem hrvatskom časopisu, u »Vijencu«. Stoga je roman još u času izlazenja preventivno skraćivan; kako su skraćeni dijelovi izgubljeni, djelo nam je poznato tek u osakaćenom obliku. No i ovako se, iako je — iz istih razloga — čekalo više od dva decenija da iziđe u knjizi (objavila ga je tek 1911. Matica hrvatska), s punim pravom smatra kao domot hrvatskog realizma i jedno od najznatnijih djela hrvatske književnosti. Da je živio u sređenijim prilikama i da se mogao posvetiti mirnijem stvaralačkom radu, bio bi Kovačić stvorio još obuhvatniji i značajniji opus. No i ovako, on je u prošlom stoljeću naslutio sintezu koju je kasnije ostvarila samo velika Krležina umjetnost.

Literatura. M. [Milan Marjanović]: *Dr Ante Kovačić*. K desetgodišnjici njegove smrti, »Svjetlo«, XIV/1899, 45; Dušan Lopašić: *Uspomene*, »Svjetlo«, XV/1900, 26; Dr Ivan Krnić: *Dr Ante Kovačić*, »Nada«, VIII/1902, 1—6; Milan Marjanović: *Hrvatska moderna*, I—II, Zagreb 1951, II, 98—122; Milan Marjanović: *Književni profili*: I) *Dr Ante Kovačić*, »Savremenik«, II/1907, 2, 74—84;